

Taani kuninga saatkonna Moskva-reis läbi Eesti 1578. aastal

VELLO HELK

Aastal 1559 ostis Taani kuningas Saare-Lääne piiskopi Johann von Münchhauseni maavaldused ja sattus seetõttu Venemaa otseseks naabriks. Kolm aastat hiljem sõlmiti Taani ja Vene vahel sõprusleping, mis määras kindlaks territoriaalvalduste piirid. Pärast Põhjamaade seitsmeaastast sõda (1563–1570) halvenes lepingupartnerite vahekord. Venelased vallutasid Taanile kuuluvad maa-alad mandril ja võtsid ette rüüsteretki Saaremaale. Aastal 1578 saatis Taani kuningas Frederik II riiginõunik Jacob Ulfeldti Moskvasse ülesandega saavutada Venemaa kinnitust 1562. aasta lepingule, milles Moskva tunnustas Taani ülemvõimu endise Saare-Lääne piiskopkonna mandriosas.

Ulfeldti saatkond oli arvukas, tema enda andmetel sajaliikmeline, lisaks kolm trompeti- ja samapalju vilepühajaid. Nad asusid teele 9. mail, jõudsid pärast hädasohtlikku merereisi 25. mail Saaremaale, kust nad jätkasid teekonda Pärnu kaudu läbi Eesti Moskvasse. Teel kohtlesid venelased neid halvasti ja nad olid tegelikult kogu aeg range valve all. Tsaar Ivan ei tahtnud kuulda taanlaste soovidest, vaid pakkus omalt poolt valiku: 15-aastane vaerahu või avalik sõda.

Kartes vangistamist, nõustus Ulfeldt vaherahuga, misjärel saatkond sai loa asuda tagasiteele, aga Ve-

nemaa alal koheldi neid niisama halvasti nagu varengi. Taanis ei tahtnud kuningas ega ka riiginõukogu heaks kiita Ulfeldti sõlmitud lepingut. Teda süüdistati oma juhtnööridest üleastumises ja ta heideti riiginõukogust välja.

Jacob Ulfeldti reisikirjeldus, milles ta püüab oma teguviisi põhjendada ja õigustada, ilmus trükis alles pärast tema surma – aastal 1608 Frankfurdis Maini ääres. Taanikeelne tõlge avaldati 1680. aastal. Reisi 400. aastapäeva puhul koondas taani ajaloolane Knud Rasmussen mõlemad väljaanded samasse publikatsiooni, mis on ka varustatud sissejuhatause ja kommentaaridega (Jacob Ulfeldts Rejse i Rusland 1578 – Jacobi Nobilis Dani Hodoeporicon Ruthenicum. Koppenhaagen, 1978, 182 lk).¹

1993. aastal avaldas kirjanik Richard Mott moderniseeritud taanikeelse tõlke (Jacob Ulfeldt: Ruslandsrejse 1578. 106 lk). See reisikirjeldus käsitleb küll peamiselt saatkonna peatust Moskvas, aga ka nii reis Moskvasse kui ka tagasitee läbi Eesti ala valgustavad meie maa ja rahva tookordset rasket olukorda. Ulfeldt rõhutab juba Saaremaal, mida samuti olid tabanud venelaste rüüsteretked, rahva näljahäda. Söödi aganate ja heinte segust tehtud leiba, ja nende reisi jätkudes oli see juba tavaline pilt.

30. mail jätkas saatkond reisi, ööbides Tõllustes. Järgmisel päeval jõuti

Jacob Ulfeldt,
Taani riiginõunik
(suri 1593. aastal)

Maasilinna, 1. juunil ületati Väike väin. Kuna Suuremõisa oli venelaste ja rootslaste poolt rüüstatud ja põletatud, pidid nad ööbima lageda taeva all. 2. juunil ületasid nad suure vaevaga Suure väina ja maabusid Läänemaal, kus venelased neid vastu võtsid. Nende arvates olid rootslaste väed lähedal ja seepärast polnud reisi Pärnu suunas võimalik kindlalt jätkata. Nii oli saatkond jälle sunnitud veetma kolm päeva lageda taeva all. Ulfeldt lisab, et kuna neile ei toodud muud söödavat kui kolm lammast, üks härg ja kaks kana, ning ei midagi joodavat, siis olid nende teenrid janu kustutamiseks sunnitud jooma vett.

4. juunil läks saatkond jälle laevadele, aga pärast mitmetunnist tugevate tormi-iilide tõtu edasi-tagasi seilamist jäädi ankrusse Virtsu kantside juurde. Järgmisel päeval reisis saatkond maad mööda Virtsust Pärnu, kusjuures neid eskortis umbes 40 ratsanikku koos mõne vibukütiga. Kohale jõuti pärast kahepäevast reisi. Neid ei lastud aga linna siseneda, vaid majutati eeslinnas. Vaevalt olid nad saanud tervitada maja peremeest, kui Ulfeldti tuba seisis leekides. Tal õnnestus küll välja pääseda, ära põlesid siiski mõned tema riided ja muud esemed. Siis soovisid nad minna vahepeal saabunud laevadele, seda aga ei lubatud, nii et nad olid sunnitud jälle laagri püsti lõoma lagedal väljal, kus peatusid kolm päeva.

9. juunil jätkus reis, kusjuures neid eskortis 100 vibukütti ja 20 ratsanikku. Teel ööbis saatkond puude all. 11. juunil jõudsid nad Viljandi alla, aga kuna neid ei lastud linna sisse,

tuli neil taas lagedal väljakul väljaspool linnamüüre peatuda. Nõnda olid nad seal kaheksa päeva, oodates vajalikke hobuseid ja veokeid. Anti küll lubadusi, need aga kõik olid tõest kaugel.

Tihti peale tulid peatustel saatkonna pastori juurde ümbruskonna emad oma väikeste lastega, paludes neid ristida, mida pastor ka tegi. Nõnda ristis ta ühelainsal päeval üle 55 lapse, mõned neist vanemad kui kaks aastat. Ulfeldt lisas, et kui nad poleks sinna tulnud, poleks neid lapsi kunagi ristitud. Nende vaeste inimeste armetu olukord ajendas teda tänama Jumalat, keda Põhjamaadel, vastupidiselt Liivimaale, oli võimalik korralikult teenida.

18. juunil lahkus taanlaste saatkond Viljandist. Nelja miili kaugusel tulid venelased neile vastu 200 vibuküti ja 100 ratsanikuga. Kuna venelased kartsid rootslaste rünnakuid, tuli neile kaitseks veel 1000 ratsanikku, kõik tartarlased, ja 100 musketäri. Ulfeldt mainib, et ligidal olid Helme, Ruhja (Ruijena) ja Karksi kindlused, mis olid veel venelaste käes. Nad ületasid Võrtsjärve kohal, mida Ulfeldt nimetab "Halstefehre".²

¹ Lühidalt tutvustatud siinkirjutaja poolt artiklis "Kaks reisikirjeldust 16. sajandist" (Tulimuld XXXII, Lund 1981, lk 11–13).

² Siin võiks kõne alla tulla Holstre (Holstfershof), Viljandist kümmekond kilomeetrit kagus, ning arvatavasti mitte Olustvere, mis esineb 1470 "Holstever" nime all (Baltisches historisches Ortslexikon. Teil 1. Estland, bearb. v. Gertrud Westermann, Köln-Wien 1985, lk 121, 406). Kuna saatkond jäi pärast järve ületamist peatuma jõe (Emajõe?) kaldale, siis võiks see koht olla ka Olu (sadam) Võrtsjärve põhjapoolses osas. Kolme lossi mainimine lähikonnas viitab aga pigem lõunapoolsele marsruudile. Selle kasuks räägib ka asjaolu, et Ulfeldt kurdab: nad oleksid võinud reisida otse teed, aga kuna rootslased olid rüüstanud ja laastanud just piki Viljandi-Tartu teed, viidi neid ringi palju miile kõrvalisi teid mööda, üle sildade, kungaste, metsade ja järvede, mis kurnas veoloomi ja põhjustas reisi hilinemist. Tuleb ka seda arvestada, et Ulfeldti topograafilised informatsioonid ei paista olevat eriti täpsed.

Järgmine sihtkoht oli Tartu, mida Ulfeldt kirjeldab kui kindlustatud linna, mille majad olid Lübecki laadi, aga üldiselt lagunenud ja korrashoidmata. Ka Tartus ei saanud nad luba linnas peatumiseks, neile anti öökorter pool miili linnast väljas. Kuna seal polnud sobivat ulualust, tuli neil ööbida okstest ja lehtedest valmistatud katuse all. Ulfeldt kirjeldab, kuidas rootslased nende poolt vallutatud Põltsamaalt olid rünnanud Tartu eeslinna ja pannud selle põlema. Venelased olid teinud linnast vasturünnaku ja löönud rootslased minema, võttes 40 vangi. Nad olevat tahtnud võidukäiku jätkata ja asunud 4000 mehega rünnakule Põltsamaa vastu. Rootsled olevat aga vastase lõksumeelitamiseks jätnud Tartust võetud sõjasaagi väravate ette, seejuures peites varitusmeeskonna lossi lähedale metsa. Kui venelased hakkasid himukalt tagasi võtma rootslaste sõjasaaki, ründasid rootslased ja tapsid nad peaaegu kõik, välja arvatud kolm, kes võisid siis jutustada, kui haledasti neil oli läinud. Seda oli Ulfeldt kuulnud venelastelt endilt – kui neid võib uskuda?

22. juunil jätkas saatkond reisi Moskvasse. Esimesed ööd veedeti puude all, 24. juunil jõuti Pihkva lähedale. Teel kohtasid nad hirmuäratava väljanägemisega tatarlastest ratsanikke, kes olid teel lahingutesse rootslaste ja poolakatega. Sõjavarustus oli neil kehv, ainult vibud. Venelaste arvestamise järgi pidi neid olema 5000 ja 20 000 pidi veel järele tulema. Tatarlased suutvat taluda suurimaid raskusi, ka pikemaaegset nälga ja janu. Nendel oli kõik kaasas, mida nad vajasisid oma igapäevases elus. Nad sõid peamiselt hobuseliha, mille tükid olid neil sadula all.

³ Selle all mõtleb Ulfeldt arvatavasti mitte esimest tõsisemat kokkupõrget 1501. a Seritsa jõe ääres Irboska lähedal, vaid lahingut orduväe ja venelaste vahel Smolino järve ääres 1502. a. sest 1503. a sõlmitud vaherahu pikendati vahepeal korduvalt, sõjategevus algas taas alles 1558. aastal. Smolino järv paikneb aga lõuna pool Pihkvat.

⁴ Jutt on vürst Andrei Ivanovitš Staritskist, kes vangistati ja mõrvati Novgorodis 1537. a. Ulfeldt ek-sib, ta ei olnud Ivan IV vend, vaid lell.

⁵ Aleksandrov, umbes 100 km Moskvast kirde suunas, oli 1564–72 Ivan IV residents.

Nad olid paganad ja elasid liiderlikku elu, võtsid endale nii palju naisi, kui süda soovis. Ulfeldt rääkis tõlgi abil ühe tatarlasega, kes möönis, et tal olevat kümme sohinaist, niihästi sakslasi, venelasi kui ka tatarlasi.

Saatkond möödus kohast, kus 40 aasta eest oli aset leidnud lahing venelaste ja liivimaalaste vahel, milles viimased löid maha 4000 venelast. Selle igaveseks mälestuseks oli sellele kohale ehitatud üks maja.³

Teel Pihkvasse külastasid nad ka Irboska kloostrit, kus võisid näha rahva ebajumalate pilte (ikoone) ja kuigi nende ees avati kiriku uks, ei lubatud neil astuda üle läve, kuna neid vist ei peetud pühamu külastamiseks küllalt väärilisteks. Seal kuulsid nad ka rikkast 300 mungaga Petseri kloostrist, aga ajanappuse tõttu ei saanud nad sinna minna. Ka Pihkvasse ei lubatud neil siseneda.

Esimene linn, kuhu neid sisse lasti, oli Novgorod. Neid majutati majas, mis olevat kuulunud tsaari enda poolt mürgitatud ven-nale.⁴ Siin peatus saatkond viis nädalat, oodates luba edasireisimiseks. Ulfeldt kirjeldab põhjalikult venelaste kombeid, nende usku ja käitumist. Kord olid naabruskonna naised ter-vitanud neid häbematult oma paljastatud ta-gumikega.

4. augustil jätkus reis. Teel said nad teada, et kohtumine tsaariga pidi toimuma tema Aleksandrovi residentsis,⁵ kuhu nad saabusid 19. augustil. Kaks päeva hiljem algasid läbi-rääkimised, mille tulemustest oli juttu ees-pool. 29. augustil alustas saatkond tagasiteed. Tveri lähedal kohtasid nad tatarlasi, kes tulid Liivimaalt vangidega. Nii meeste, naiste kui ka laste hulgas oli nende julma kohtlemise tõttu palju haavatuid ja vigastatuid. Naised ja tüdrukud müüsid tatarlased maha või kinkisid oma sõpradele, kes neid siis oma himude rahuldamiseks tarvitasid. Kui neil isu täis sai, anti nad ükskõik kellele kasutamiseks, nii et neid koheldi halvemini kui loomi. Venelased lahutasid abielupaarid, mehed saadeti Kaasani ja Astrahani tatarlaste vastu, kus nad maha löödi, naised vägistati ja häbistati. See häbi-väärt eluviis polevat olnud alamate eesõigus, tsaaril pidi olema haarem Liivimaa ülimatest perekondadest pärit 50 neitsiga.

Novgorodis peatusid taanlased nädal aega, 17.–24. septembrini. Siin nägid nad pikka kolonni üle 1000 mõlemast soost vangiga Liivimaalt, kelle hulgas oli nii hallipäiseid taate kui ka noorukeid. Osa neist viidi Moskvasse, osa müüdi kohapeal, kirikuuste ees, kuhu nad pandi välja kõigile vaatamiseks. Vangid olid nii armetud, paljad ja viletsad, et äratasid Taani saatkonnas suurimat kaastunnet ja haletsust.

3. oktoobril jõudsid taanlased Tartusse,⁶ kus nad peatusid peaaegu terve kuu, oodates tsaari saadikuid, kes pidid neid saatma teel Taani. Tartus kardeti kogu aeg rootslaste rünnakuid. Väravate ees lamasid veel viimastes kähmlustes langenud, kelle laibad olid koeretele ja sigadele söödaks. Ka seekord ei saanud saatkond luba ööbida linnas ja pidi leppima hiljuti rootslaste poolt laastatud ja põletatud eeslinnaga. Seal pakuti neile ulualuseks paar räpast ja purustatud maja, mida pigem oleks võinud nimetada koerakuudiks või seaputkaks, mitte aga ausate inimeste eluasemeks.

Kibestumisega räägib Ulfeldt, kuidas venelased neid kohtlesid ja tavaliselt oma lubadusi ei pidanud. Näitena tõi ta Isdan Ivanovitši, kes oli tulnud koos nendega Taanist ja oli nüüd linna komandant. Teel oli ta tihti töotanud mitte kunagi unustada heategusid, mis olid saanud talle osaks Kopenhaagenis. Tartus ei suvatsenud ta hoolitseda ei nende korraliku majutamise ega ka toitlustamise eest, nii et taanlased olid sunnitud oma raha eest ostma mõned väikesed kalad ja sellega leppimagi. Järgmisel päeval lasi sama komandant siiski tuua neile 15 õuna, 20 pirni ja kaks pudelit mõduveini.⁷ Saatkonna arvukust arvestades oli see vist nagu tilk vett kerisele. Üks bojaar, kes pidi saatma neid Taani, oli lubanud neile hankida kõike vajalikku, mille eest nad olid väga tänulikud. Kui nad aga tahtsid oma soove avaldada, oli ta hoopis Pihkvasse reisinud. Sellest nägi saatkond, kui kauge on vahemaa suu ja südame vahel: suu täis suuri lubadusi, süda tulvil valelikkust. Ulfeldt tõi veel rida näiteid venelaste käitumisest, kuidas saatkonna teele kogu aeg veeretati takistusi ja raskendati nende ülesande täitmist.

Tõsiselt haletses Ulfeldt liivimaalaste kirjeldamatut õnnetust elada venelaste valitsus-

se all. Ta kirjeldab ja neab venelaste julmust, kes käituvad liivimaalastega nagu hirmsad tiigrid ja lõvid, püüdes kogu aeg kedagi oma küün- te vahele haarata, et siis marukoorte ja raevus metssigade kombel neid oma lõbuks lõhki rebida ja nülvida.

Tartus kuulsid taanlased, et rootsi väed polevat kaugel ning nad olevat Tartu ja Pärnu vahel laastamistööd teinud, rünnanud ka kohalikke kindlusi. Seda võis ka järeldada musketite laskmisest, mida oli kuulda kolm päeva järjest. Seepärast kartsid taanlased, et rootslased võiksid rünnata ka Tartu eeslinna, millisel juhul neil pole kuhugi põgeneda, sest linna neid ju ei lasta.

Kus olid aga venelased, kes sel kombel rootslastel lasid maad rüüstata? Ulfeldt juhib tähelepanu faktile, et tsaar oli koondanud oma löögijõu Võnnu vallutamiseks.⁸

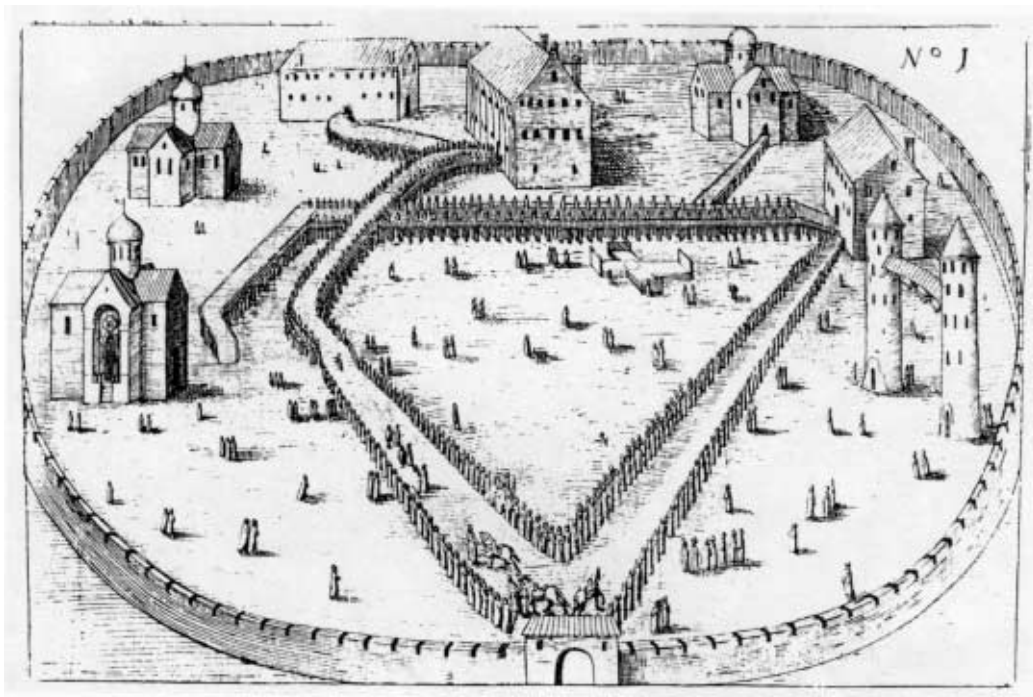
Alles 19. oktoobril saabusid tsaari saadikud, kes pidid saatma taanlasi. Nemad majutati vastupidiselt taanlastele kaitsvate linnamüüride taha. Kulus aga kolm päeva, enne kui taanlastel õnnestus nendega kontakti saada. Kuna rootslaste väed opereerisid Tartu ja Pärnu vahel, soovitasid venelased nende lahkumise ära oodata, vastasel juhul oleks reis olnud ohtlik. Taanlased aga olid kärstitud ja väitsid, et kuna nende ja Rootsi kuninga vahel pole sõjaseisukorda, on nad valmis ilma mingi eskordita edasi reisima. Sellest ei tahtnud venelased kuulda.

Rootslased olid saatnud oma väed Võnnu alla, kus 21. oktoobril leidis aset otsustav lahing, mis lõppes venelaste lüüasaamisega. Tee Pärnu oli nüüd siiski natuke kindlam ja 29. oktoobril reis jätkus, seekord üle Aruküla ja Ellistvere Põltsamaale, mis vahepeal oli jälle

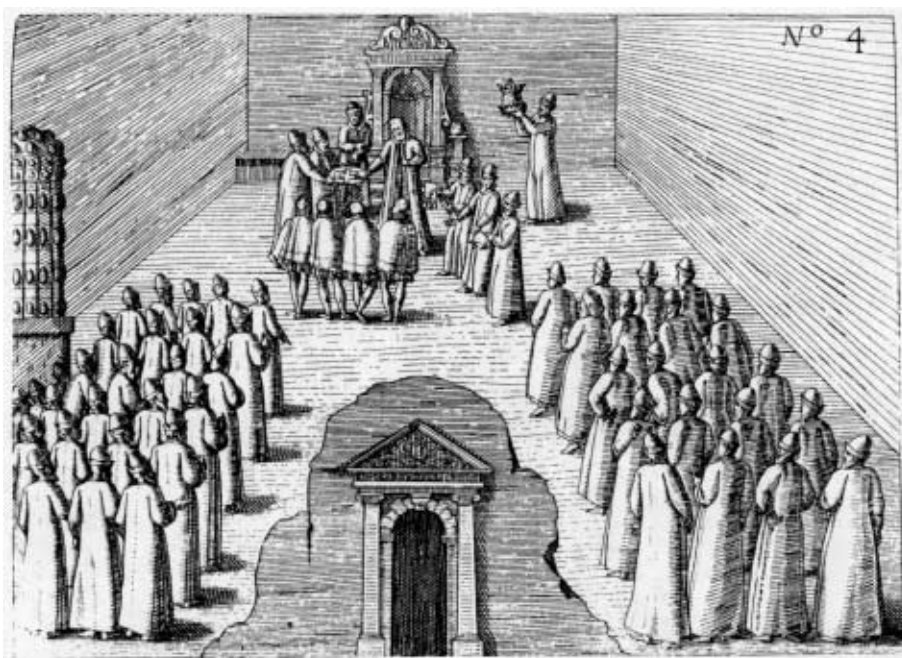
⁶ Teel Pihkvast Tartusse ööbis saatkond esimesel ööl kohas, mida nimetatakse "Garell", teisel "Repenski" (Räpina), kolmandal "Harenske".

⁷ "Mulsum", taani keeles "mælske".

⁸ Selle kirjeldamisel viitab Ulfeldt teosele "Liflandske Apologi", mille all ta arvatavasti mõtleb Balthasar Russowi "Chronika der Provintz Lyfflandt" (esimene väljaanne 1578), mille teine väljaanne 1584. a kirjeldab elavalt Võnnu vallutamist (vrd Rasmussen 1978, lk17–18).

Tsaar Ivan IV Aleksandrovi residents, mida Ulfeldt kirjeldab kui toredat müüride ja kraaviga ümbritsetud kuninglikku kivilossi. Selle juurde kuulus ka kolm suurt kirikut. Raamatu illustratsioonid pärinevad hilisemast ajast ega vasta tegelikkusele, kuid vahendavad siiski muljet toleaeegsest Venemaast.

Lahkumisaudientsil tsaari juures. Ulfeldti kirjelduse järgi laskis tsaar pärast lepingute ettelugemist need paigutada ühte nõusse. Seejärel pandi nende peale kuldne krutsifiks, mida tsaar enne suudles, tähistades sellega lepingute hoidmist.

venelaste kätte langenud ja kohutavalt purustatud. Üle Karula saabusid taanlased 2. novembril Viljandisse ja nagu varem, pidid seegi kord väljaspool linnamüüre värava lähedal lageda taeva all ööbima. Ulfeldt lisab, et igal pool olid need, kel varem olnud vara ja rikkust, sattunud nüüd sügavasse vaesusse ja viletsusse.

Siin kuulsid nad, kuidas kuulus väepealik, keda kutsuti Hannibaliks,⁹ oli oma saagiga puutumatault pääsenud Võnnu alt Tallinna, kuigi tee viis mööda Pärnu ja Viljandi lähedalt. Sellest järeldas Ulfeldt, et venelastel polnud siin tema ründamiseks piisavalt sõjaväge. Hannibali Tallinnas viibimise ajal said venelased jälle vabamalt hingata ja ruttasid 4. novembril taanlasi Pärnu saatma. Ka Pärnus kohtlesid venelased saadikuid umbusaldusega, ei lubanud neile korralikku ulualust ja tegid lahti nende kirjad. Lõpuks õnnestus taanlastel siiski pärast järjekordseid vintsutusi ühele laevale pääseda, mis viis nad Kuressaarde, kuhu saabusid 11. novembril. Sealt jõudsid nad Kuramaa, Danzigi, Rostocki ja Travemünde kaudu 1579. aasta algul tagasi Taani.

Oma reisikirjelduse lõpus mainib Ulfeldt veel elamusi Liivimaal, eriti taunides Isdan Ivanovitši käitumist, kes nende Tartus viibimise ajal neid tundagi ei tahtnud, kuigi ta varem Kopenhaagenis oli kuningalt kingiks kuldketi saanud. Ulfeldt ise oli teda tookord iga päev varustanud tarbeainetega nagu vein, kalad, jänese- ja hirveliha jms. Ka kirjeldab Ulfeldt veel teda vapustanud muljeid Põltsamaalt, kus kurjategijate võllas ja rattal rippuvad kehad koerte poolt puruks rebiti. Teel olevat ka näha olnud inimeste pealuid aiateivaste otsas, Taanis kasutati lindude ja loomade hirmutamiseks loomade pealuid. Teedel oli olnud palju matmata laipu. Ulfeldt toonitas eriti venelaste ebainimlikkust vangide kohtlemisel, nood ei tohtinud möödujatelt vähimatki armuandi vastu võtta. Lõpetuseks tänab Ulfeldt jumalat, et ta oli neid julmade moskoovitide käest päästnud.¹⁰

Jacob Ulfeldti reisikirjeldus kordab ja täiendab pilti, mida kroonik Balthasar Russow ja teised allikad juba on esitanud. Russowi kroonika on talle andnud lisaandmeid, aga rõhuv

osa tugineb isiklikele kontaktidele.¹¹ Siiski on refereeritud ka kahtlasi kuuldusi koos liialdustega, esineb topograafilisi vääratusi ja muid eksitusi. Niisugused olid aga meie kodumaa olud orduriigi lagunemisele järgnenud sõdade kestel, millele tuli pikemaks ajaks lõpp alles Rootsi võimu konsolideerumisega 17. sajandi algul. Mitu põlvkonda elas läbi neid koledusi, kui Eesti- ja Liivimaa olid võõraste võimude tallermaaks. Ajaline vahemaa on neid elamusi oma looriga katnud, aga kaasaegsetele oli see maapealne põrgu, mis hiljemgi kordus.

Taani Riigiarhiivis on säilinud palvekirju, mis seotud selle saatkonnareisiga. Kaks kirja juunist 1578 pärinevad kahelt sõjavangide gruppilt. Üks grupp Maasilinna sõdureid oli vangi võetud jaanuaris 1576, teises grupis oli ka üks kuller, kelle Taani asehaldur oli saatnud kirja-ga venelaste juurde, keda aga enam tagasi ei lastud. Huvitavam Eesti ajaloo seisukohalt on kuupäevata alamsaksakeelne palvekiri Taani kuningale Matthias Grabbowilt, kes esitleb

⁹ Kommentaarides on Hannibali ekslikult identifitseeritud rootsi väejuhi Göran Boijega (Rasmusen 1978, lk 175), aga selle nime taga seisis tõeliselt Tallinna müntmeistri poeg Ivo Schenkenberg, kes 1579. aastal venelaste kätte langes ja metsikult hukati.

¹⁰ Richard Mott arvab oma kommentaarides, et saadikute halva kohtlemise põhjuseks nende teekonnal võis olla venelaste soov välja pressida raha, saada pistist, mida taanlased nähtavasti ei soovinud anda (Mott 1993, lk 105).

¹¹ Nagu teistes lääneriikides, nii oli ka Taanis tendents enne N Liidu kokkuvarisemist suhtuda skeptiliselt tunnustajate kirjeldustesse, kes olid Venemaa negatiivseid külgli oma nahal tunda saanud. Sel kombel iseloomustati ka Jacob Ulfeldti reisikirjeldust mitte ainult tema eneseõigustamisena, vaid ka kui lüli Venemaa-vastases propagandas. Vt Knud Rasmussen, *Das Hodoeporicoin Ruthenicum von Jacob Ulfeldt – eine Quelle zur russischen oder zur dänischen Geschichte?* (Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte, herausgegeben von Antoni Maćzak und Hans Jürgen Teuteberg, *Wolffenbütteler Forschungen*, Band 21, 1982, lk 177–192).

end endise Haapsalu koolmeistri ja pastori-na.¹² Kui venelased 1576. aastal Saaremaal ja Läänemaal olid võtnud palju vange ja neid küüditanud, tabas see saatust ka üheksat Läänemaa vaimulikku. Ise olevat ta tänu ühele venelaste teenistuses olevale Viljandi sakslasele nimega Conradt Rydder, kes olnud mures, et talupojad ristivad üksteise lapsi ja kummardavad ebajumalaid, saanud aasta aega olla Viljandi pastoriks. Ta jutlustanud nii saksa kui ka eesti keeles. Kui tema aeg läbi saanud, lootnud ta Conradt Rydderi abile, kes oli lubanud teda välja aidata. Abimehe lasknud aga rootslased Viljandi all maha ja Grabbow küüditatud seejärel koos Viljandi kodanikega Novgorodi, kus nad suures viletsuses elanud. Ta jutustab ühest Saaremaa Karja kihelkonna aadlidaamist nimega Magdalena Tews, Wolmer Wesseleri lehest, kelle oma kuue lapsega (4 tüdart ja 2 poega) olid tatarlased arvatavasti nende röövretkel Saaremaale 1576. aasta veebruaris¹³ vangina kaasa võtnud. Seejärel ostnud Viljandi bojaarid nad, kelle käest Conradt

Rydder nad omakorda 40 rubla eest oli välja lunastanud. Ta oli andnud Grabbowile kaasaks tütre Dorothea. Palvekiri on nähtavasti üle antud saatkonna esimesel peatusel Novgorodis, sest Grabbow palub, et Ulfeldt pärast oma ülesande täitmist tsaari juures teda ei unustaks ja kuninga juures tema eest kostaks, nii et ta võiks pääseda Novgorodist Saaremaale.¹⁴

See kiri on seni puuduvaks tõendiks faktile, et Viljandis ka tol ajal peeti luterlikke jumalateenistusi, kuigi Grabbowi ametiaeg oli nähtavasti piiratud ainult ühe aastaga.¹⁵

Enne Moskvast lahkumist palus Ulfeldt tsaarilt venelaste sõjakäikudel Taani alade vastu Saare- ja Läänemaal võetud vangide vabastamist, mida tsaar Ivan ka lahkesti lubanud. Kui palju see lubadus väärt oli, on teadmata. Arvatavasti jäi tagasipöördumine neile vangidele ja küüditatutele ainult unistuseks, kuigi tsaar Ivan pärast lepingu sõlmimist suurima tõsiduse ja pühalikkusega suudles krutsifiksi, millega ta näiliselt töötas järgida kõike, mis kokkulepetes kirja pandud.¹⁶

¹² Martin Ottow & Wilhelm Lenz, Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918. Köln-Wien, 1977, lk 242 (see biograafia tugineb peamiselt sellele kirjale).

¹³ Martin Körber, Bausteine zu einer Geschichte Oesels, Arensburg 1885, lk 240–241.

¹⁴ Rigsarkivet, Kopenhagen, TKUA Livland 13, Genealogisches Handbuch der Oeselschen Ritterschaft (1935) ei sisalda andmeid Wesseleri perekonna kohta. Ainuke mainitud selle nime kandja, Marcus Wesseler, oli abielus Margaretha Stackelbergiga. Tema omanduseks olevat olnud Löwensteini mõis, mis asub 1½ miili Tartust. Pärast Tartu vallutamist 1558. aastal ajasid venelased ta koos paljude teistega maalt välja, mille järel ta otsis varjupaika Saaremaal (lk 344, 346). Siin on tegemist Vesneri (Wesslershof) mõisaga, mida nimetati ka Lauenhof (Baltisches historisches Ortslexikon, Teil I. Estland, lk 669, vrd L. v. Stryk, Beiträge zur

Rittergüter Livlands. I, 1877, lk 49). Grabbowi kiri koos Ivar Leimuse eestikeelse tõlkega avaldatakse lisana käesoleva artikli lühiversioonile Viljandi Muuseumi 2001. a aastaraamatus.

¹⁵ Vt Norbert Angermann, Studien zur Livlandpolitik Ivan Groznyjs. Marburg/Lahn, 1972, lk 62.

¹⁶ Reisikirjelduses on viis illustratsiooni, mis kujutavad Ivan IV õukonna elu Aleksandrovis. Need pärinevad saksa graveerijalt Theodor de Bry'lt, kes ise polnud Moskvast, ja on arvatavasti saanud teoks alles seoses 1608. a väljaandega, nii et neil pole mingit erilist allikalist väärtust, siiski on need huvitavad näited tolaaegsetest raamatuillustatsioonidest. Neid on ka vahepeal väga tihti kasutatud Ivan IV aegset Venemaad käsitlevates publikatsioonides (Rasmussen, 1978, lk 16–17). Nr 4 kujutab lepingu kinnitamise tseremooniat.